

**Миа Марић**

Универзитет у Новом Саду  
Педагошки факултет, Сомбор

УДК: 159.922:613.81/.84-053.6

Оригиналан научни рад  
Примљен: 11. 10. 2011.

## УЧЕСТАЛОСТ УПОТРЕБЕ ПСИХОАКТИВНИХ СРЕДСТАВА У АДОЛЕСЦЕНТСКОМ УЗРАСТУ

*Адолесценција представља сјадијум највеће ризика од зајочињања са употребом психоактивних средстава – цигарета, алкохола и психоактивних супстанци. Данас је употреба средстава психоактивне деловања све заступљенија у адолесцентској популацији, а нарочито се то односи на земље у транзицији, у којима ова појава све више добија епидемиолошке размере. У том смислу, основни циљ овог истраживања представља испитивање учесталости употребе три групе средстава психоактивне деловања - цигарета, алкохола и илегалних психоактивних супстанци међу адолесцентима у нашој средини, као и утврђивање односа оваквих понашања са релевантним социо-демографским карактеристикама. Већина теоријских модела који се баве овом врстом проблематике заснивају сјановиште то коме је употреба психоактивних супстанци на адолесцентском узрасу сложене природе, и да на њену појаву делује велики број чинилаца, који припадају друштвеном контексту, али и индивидуалној сфери. Узорак истраживања припада општој популацији адолесцената - чини га 529 ученика средње школе. Подаци су прикупљени уз помоћ Скале употребе ПАС, конструисане за употребу овог истраживања. Резултати показују високу учесталост употребе цигарета, алкохола и марихуане међу адолесцентима, при чему се употреба алкохола издваја као најчешће ризично понашање младих у нашој средини. Могућности примене добијених налаза оледа се у креирању одговарајућих програма превенције ширења употребе психоактивних супстанци у адолесценцији.*

Кључне речи: адолесценција, психоактивна средства, цигарете, алкохол, превенција

### Увод

Развојни период адолесценције карактерише изразита учесталост ризичних понашања, од којих се посебно издваја употреба психоактивних супстанци, како због своје велике распрострањености у популацији адолесцентског узраста, тако и због неслагљивих последица које оставља на психолошко, социјално и физиолошко функционисање младих особа. Адолесценција се често назива и фазом експериментисања, јер су у овом периоду млади нарочито подложни испробавању различитих образаца понашања, што са једне стране доприноси формирању

њиховог идентитета, а са друге стране, може бити контрапродуктивно, јер оваква понашања са собом неретко носе и бројне ризике. Треба још нагласити и то да је чак и само пробање психоактивних средстава, иако се понакед сматра безазленим, заправо изузетно опасно, јер оно представља увод у све касније фазе- прекомерну употребу, злоупотребу, па и зависност.

Епидемиолошка слика употребе психоактивних средстава међу адолесцентима врло је алармантна. На светском нивоу, али и на нашим просторима, ова појава сматра се доминантним проблемом савремене адолесценције. Ризична понашања су била карактеристична за период адолесценције, посматрано кроз различите временске и културне перспективе, те она неки начин представљају и део нормалног развојног пута. Дакле, она су одувек била саставни део процеса одрастања, при чему су младима служила за испробавање различитих улога, понашања и вредносних система, што је све у функцији формирања идентитета и припреме за улазак у свет одраслих. Међутим, како се мењало друштво и карактеристике адолесценције су ишле у корак са тим променама, па тако савремена адолесценција има своје специфичности, које су највећим делом последица промене општеприхваћених норми понашања и система вредности (Петровић, 2007). Тако смо данас сведоци ситуације да је број корисника алкохола, дувана и дрога међу адолесцентима у сталном порасту, док узрасна граница на коме млади започињу са овом врстом ризичног понашања постаје све нижа (Hibell и сар., 2009; Johnston и сар., 2008; Марић, 2011). Имајући у виду све последице које употреба психоактивних супстанци оставља на здравље адолесцената, овом проблему целокупно друштво треба да приступи крајње озбиљно, уз велику дозу одговорности.

## **1. Интегративни теоријски модели употребе психоактивних супстанци у адолесценцији и теорија проблематичног понашања**

Теорије које у описивању природе употребе психоактивних супстанци у адолесценцији, полазе од разматрања само једне категорије чинилаца који доприносе оваквом понашању младих, не успевају у целости да објасне ову појаву, с обзиром да је она сложене природе и да у њеном настајању учествују бројни друштвени и индивидуални фактори. У том смислу, најобухватнијим и најадекватнијим су се показали интегративни теоријски модели употребе психоактивних супстанци у адолесценцији, који истовремено полазе од разматрања утицаја више категорија чинилаца који потичу из друштвеног контекста, као и индивидуалног домена. У овим интегративним теоријским моделима, у разматрање се узимају релативно сличне групе спољашњих- социјалних чинилаца (утицај породице, школе, вршњака, доступност психоактивних супстанци у социјалној средини, утицај средстава масовног информисања) и унутрашњих- психолошких фактора (осо-

бине личности, емоционална стања), за које се претпоставља да делују на појаву ризичног понашања адолесцената.

Један од најутицајнијих теоријских модела који се баве феноменом ризичних и маладаптивних образаца понашања на адолесцентском узрасту јесте Џесорова теорија проблематичног понашања (Jessor и сар., 1991; Jessor и Jessor, 1977). Овај модел проблематичног понашања за основу узима Левинове претпоставке теорије поља у хуманистичким наукама (Lewin, 1951), која каже да је свако понашање производ сложене интеракције која се одвоја између личности и средине.

Концептуална структура теорије проблематичног понашања обједињује три комплексна система експланаторних варијабли- систем личности, систем опажене средине и систем понашања у свеобухватну целину. У оквиру сваког система садржан је већи број варијабли, које представљају подстицај проблематичном понашању или контролу која спречава појаву таквог понашања. Равнотежа између подстичућег и контролишућег дејства утиче на ниво склоности ка ризичном понашању у оквиру сваког од система, а укупни ниво склоности кроз сва три система гради степен психосоцијалне не/конвенционалности специфичан за сваког адолесцента. Систем опажене средине обухвата социјалне моделе понашања, контролу од стране друштвене средине и подршку, као и све значајнији концепт стреса у примарним сегментима живота младих, а то су породица, школа и вршњаци. Од особина личности које карактеришу адолесценте склоне употреби психоактивних супстанци, наводе се: неконвенционалност, ниско вредновање школског постигнућа, склоност ка кршењу норми и бунтовништво, склоност негативним емоцијама, импулсивност и томе сл. Системом понашања обухваћена су како проблематична (употреба психоактивних средстава- цигарета, алкохола и илегалних психоактивних супстанци, делинквенција, ризична возња итд.), тако и конвенционална понашања.

## **2. Студије чинилаца који доприносе употреби психоактивних супстанци у адолесценцији**

Да би добио одговор на питање шта све доприноси појави ризичног понашања, па и употреби психоактивних супстанци у адолесценцији, односно, због чега ова понашања започињу и интензивирају се на адолесцентском узрасту, Џесор је са сарадницима 1977. године спровео велику студију (Jessor и Jessor, 1977), која је показала да употреби психоактивних супстанци у периоду адолесценције у највећој мери доприносе карактеристике друштвеног контекста- употреба у вршњачком окружењу и доступност психоактивних средстава адолесцентима у средини у којој одрастају. Такође, утврђен је висок степен повезаности међу различитим видовима проблематичног понашања, тако да појава једног понашања ове врсте значајно подиже вероватноћу јављања другог. Дакле, постоји висок

степен повезаности између пушења цигарета, употребе алкохола и илегалних психоактивних супстанци, а оваква понашања подижу и ризик од појаве делинквенције, ризичне вожње и других видова проблематичног понашања код адолесцената.

Резултати већине претходних истраживања упућују на одлучујући утицај фактора друштвеног контекста- неповољних чинлаца уже (породица, школа, вршњаци) и шире (друштвени систем, култура, средства масовног информисања) социјалне средине, на употребу психоактивних супстанци на адолесцентском узрасту (Adeyemo, 2007; Allen, 2003; Barnes и сар., 2009; Epstein и сар., 2009; Horton и Gil, 2008; Jessor и Jessor, 1977; Jones и Rossiter, 2009; Malow-Iroff, 2006; Марић, 2011). Поред тога, налази студија показују и постојање повезаности свих пет базичних димензија личности- Неуротицизма, Екстраверзије, Отворености, Пријатности и Савесности са употребом психоактивних супстанци у адолесценцији (De Young и сар., 2009; Walton и Roberts, 2004). Испитивања показују да ризична понашања везана за употребу психоактивних супстанци у значајној мери предвиђају анксиозност, дисфоричност-депресивност, као и беспомоћност, безнадежност и емоционални дистрес, при чему су разлози које млади приписују употреби психоактивних средстава, често показатељи тешкоћа емоционалне природе (Драгишић-Лабаш, Милић, 2006).

Вршњаци у адолесценцији представљају изузетно значајне изворе социјализације, с обзиром на то да они на овом узрасту важе за доминантне моделе усвајања различитих норми, вредности и понашања, те је отуда појава употребе психоактивних супстанци код младих у највећој мери одређена вршњачким моделима (Adeyemo, 2007; Allen, 2003; Malow-Iroff, 2006; Марић, 2011). Млади адолесцентског узраста имају снажну тежњу ка припадању вршњачкој групи, која поседује своје стандарде понашања и правила која се морају поштовати. Са друге стране, адолесценти су врло склони експериментисању са ризичним понашањима, те тако постоје и групе које од својих чланова захтевају учествовање у оваквим активностима. Како су млади подложни некритичком прихватању свих захтева вршњачке групе, само да не би били одбачени, стога се упуштају и у бројна проблематична понашања, међу којима се употреба психоактивних супстанци издваја као нарочито учестала и штетна (Марић, 2011; Петровић и сар., 2007).

Поред вршњака, и породични модели играју врло значајну улогу у појави проблематичног понашања младих. Тако се посебно ризичном сматра употреба психоактивних супстанци у породичном окружењу адолесцената, затим одрастање у неадекватном породичном окружењу, где владају лоши односи и присутни су сукоби међу члановима породице, а одсутна је контрола и емоционална подршка од стране родитеља, затим одрастање ван породичне средине и сл. (Adeyemo, 2007; Allen, 2003; Марић, 2011; Петровић и сар., 2007).

Када је реч о карактеристикама ширег друштвеног контекста, на масовност употребе психоактивних средстава међу адолесцентима, свакако, у великој мери делује висока доступност ових средстава у средини где млади одрастају- то се у нашем друштвеном окружењу нарочито односи на алкохол и цигарете, што су и најчешће коришћена психоактивна средства у адолесцентској популацији. На овом месту треба споменути и неизбежан утицај мас-медија, који различитим путевима промовишу стил живота који има одлике авантуризма и егзибитионизма- младима су идоли све више естрадне звезде, а не особе које су својим квалитетима подстичу неговање позитивних вредности, што је карактеристика савременог социо-културног миљеа који још увек доминира у земљама транзиције (Марић, 2011; Петовић и сар., 2007).

### 2.1. Циљеви истраживања

Основни циљ истраживања, које је спроведено у оквиру докторске дисертације аутора, представља испитивање учесталости употребе психоактивних средстава- цигарета, алкохола и илегалних психоактивних супстанци у општој популацији адолесцената, као и утврђивање повезаности ових образаца понашања са релевантним социо-демографским варијаблама: пол, узраст, школски успех, материјални статус и место становања испитаника.

### 2.2. Хипотезе

Претпоставља се да су све три категорије ризичних понашања- пушење цигарета, употреба алкохола и илегалних психоактивних супстанци у одређеној мери заступљене у адолесцентској популацији. Такође, претпоставља се да је алкохол најчешће коришћено психоактивно средство међу адолесцентима, као и да постоје извесне релације између степена употребе психоактивних супстанци код адолесцената и испитиваних социо-демографских варијабли.

### 2.3. Методе истраживања

Као општи истраживачки метод примењено је неекспериментално, корелационо испитивање без поновљених мерења. За прикупљање података, тј. за процену појаве и степена учесталости употребе психоактивних средстава- цигарета, алкохола и илегалних психоактивних супстанци у адолесценцији, коришћен је инструмент под називом *Скала употребе ПАС* (психоактивних супстанци) код адолесцената, конструисана за потребе истраживања реализованог у склопу докторске дисертације аутора. Скала употребе ПАС код адолесцената састављена је од 44 питања, распоређена у три субскеале, које мере степен употребе цигарета, алкохола и илегалних психоактивних супстанци код младих. Субскала упо-

требе цигарета пружа општу меру степена употребе цигарета код адолесцената, а састоји се од 9 ајтема, која региструју првенствено учесталост употребе цигарета (током живота, у последњих месец дана, пре 15. године, учесталост последица и томе сл.). Субскала употребе алкохола омогућава добијање свеобухватне мере степена употребе алкохола код младих. Састављена је од 22 ајтема, којима се региструје такође, у првом реду учесталост корићења алкохола (током живота, у последњих месец дана, пре 15. године, учесталост последица и сл.). Субскала употребе илегалних психоактивних супстанци пружа одговор на питање о степену коришћења илегалних психоактивних средстава- првенствено марихуане, али и осталих дрога, као што су екстази, ЛСД, кокаин, хероин итд. Она се састоји од 13 питања која се односе на учесталост употребе наведених врста илегалних психоактивних средстава (током живота, у последњих месец дана, пре 15. године, учесталост последица и сл.). Имајући у виду осетљивост испитиване проблематике, у упутству испитаницима изричито се наводи да је испитивање анонимног карактера, да је приватност испитаника максимално заштићена, те да се потруде пружити што искреније одговоре на понуђена питања. Задатак испитаника састоји се у означавању учесталости искустава описаних у ставкама, која се односе на употребу три категорије психоактивних средстава- цигарета, алкохола и дроге. Учесталост искустава везаних за употребу три врсте психоактивних средстава одређује се помоћу четворостепене скале, чије су алтернативе распоређене тако да чинећи континуум (0-не/никада, 1-понекад, 2-често и 3-веома често) региструју присуство и различит степен употребе психоактивних супстанци.

Поред описане скале, употребљен је и упитник састављен од сета питања намењених регистровању *социо-демографских варијабли*: пола, узраста, школског успеха, материјалног статуса и места становања испитаника.

#### 2.4. Узорак испитаника

Узорак испитаника чинило је 529 адолесцената, ученика 2. и 4. разреда средње школе. Ради се, према томе, о неклиничкој популацији шеснаестогодишњака и осамнаестогодишњака. Испитивање субјеката реализовано је током 2010. и 2011. године у пет средњих школа у Војводини.

Узорком је обухваћено 49,72% испитаника мушког пола и 50,28% испитаника женског пола, дакле, приближно подједнак број испитаника оба пола. Ученика 2. разреда средње школе било је 48,58%, а ученика 4. разреда- 51,42%. Највећи број адолесцената прво полугодиште је завршило врло добрим успехом (одличних- 21,74%, врло добрих- 35,73%, добрих- 24,20%, довољних- 4,91% и недовољних- 13,42). Већина испитаника изјаснила се да је просечног материјалног стања- 71,45% (изнадпросечно- 22,49%, исподпросечно 6,05%). Из градске средине потиче 78,07% испитаника, а из сеоске 21,93%.

### 3. Учесталост употребе психоактивних средстава код адолесцената

Врсте психоактивних средстава чији је степен употребе регистрован код испитиваних адолесцената су *цигарете, алкохол и илегална психоактивна средства*, у првом реду марихуана, али и екстази, средства која се инхалирају, амфетамини и седативи- без лекарског рецепта, ЛСД и други халуциногени, крек, кокаин, херион итд.

**Табела 1: Учесталост употребе цигарета међу испитаницима**

УПОТРЕБА ЦИГАРЕТА	Фреквенције	Проценти (%)
Никада	131	24,76
Понекад	226	42,72
Често	98	18,52
Веома често	74	13,98
Укупно	529	100,00

Из претходне табеле се види да је већина адолесцената, обухваћена узорком овог испитивања, у одређеном моменту пробала цигарете- преко три четвртине субјеката известило је о већем или мањем степену употребе цигарета током живота, при чему је близу половине испитаника изјавило да понекад употребљава цигарете.

**Табела 2: Учесталост употребе алкохола међу испитаницима**

УПОТРЕБА АЛКОХОЛА	Фреквенције	Проценти (%)
Никада	52	9,83
Понекад	167	31,57
Често	248	46,88
Веома често	62	11,72
Укупно	529	100,00

Наведени резултати указују на то да је употреба алкохола изузетно раширена међу нашим адолесцентима- преко 90% испитаних субјеката известило је о томе да конзумира алкохол, у већем или мањем степену, а посебно је забрињавајући податак да скоро половина испитаника то чини често.

**Табела 3: Учесталост употребе марихуане међу испитаницима**

<b>УПОТРЕБА МАРИХУАНЕ</b>	<b>Фреквенције</b>	<b>Проценти (%)</b>
Никада	405	76,56
Понекад	72	13,61
Често	38	7,18
Веома често	14	2,65
Укупно	529	100,00

Близу четвртине укупног узорка испитаника изјавило је да је користило марихуану- она је најчешће коришћено илегално психоактивно средство у адолесцентској популацији. Иако већина испитаника није пробала ово психоактивно средство, никако се не сме занемарити добијени проценат адолесцената који су је користили, нарочито када се у виду имају све оне штетне последице које овакво понашање неминовно носи са собом.

**Табела 4: Учесталост употребе других илегалних психоактивних средстава међу испитаницима**

<b>ПСИХОАКТИВНО СРЕДСТВО</b>	<b>Фреквенције</b>	<b>Проценти (%)</b>
Екстази	37	6,99
Инхаланти	21	3,96
Амфетамини и седативи- без рецепта	62	11,72
ЛСД и други халуциногени	13	2,46
Крек, кокаин, хероин	18	3,40

Горња табела показује да се остала илегална психоактивна средства много ређе користе, у поређењу са марихуаном. Од ових средстава, млади испитаници у највећој мери користе амфетамине и седативе- без лекарског рецепта, затим следи екстази, па инхаланти, а у најмањој мери су у употреби ЛСД и други халуциногени, крек, кокаин и хероин.

#### **4. Провера релевантних социо-демографских варијабли**

Од испитиваних релевантних социо-демографских варијабли, са употребом психоактивних супстанци код адолесцената показале су се повезаним *йол*, *узраси* и *школски усјех* испитаника.

Однос пола испитаника и учесталости употребе психоактивних супстанци у адолесценцији испитиван је *т*-*т*естовима за независне узорке. Групишућа варијабла била је пол, док зависне варијабле представљају сумациони скорови испитаника на субскалама Скале употребе ПАС код адолесцената (степен употребе цигарета, алкохола и дроге). Утврђена је статистички значајна разлика међу посматраним групама испитаника, за сумационе скорове на субскалама употребе алкохола ( $t=7,059$ ;  $p=,002$ ) и илегалних психоактивних супстанци ( $t=6,571$ ;  $p=,004$ )- на обе субскеале у корист испитаника мушког пола, па се може закључити да младићи нешто чешће користе алкохол и илегална психоактивна средства у поређењу са девојкама.

И однос узраста испитаника са учесталошћу употребе психоактивних супстанци у адолесценцији испитиван је *т*-*т*естовима за независне узорке. Групишућа варијабла била је узраст (испитаници су разврстани у две групе- прву чине ученици 2. разреда, другу- ученици 4. разреда), а зависне варијабле представљају сумациони скорови испитаника на субскалама Скале употребе ПАС код адолесцената (степен употребе цигарета, алкохола и дроге). Постоји статистички значајна разлика међу посматраним групама испитаника, за сумационе скорове на субскалама употребе цигарета ( $t=-4,152$ ;  $p=,005$ ), алкохола ( $t=-7,038$ ;  $p=,002$ ) и илегалних психоактивних супстанци ( $t=-8,797$ ;  $p=,001$ ), на све три субскеале у корист старијих испитаника- осамнаестогодишњака, ученика 4. разреда средње школе. Према томе, употреба све три врсте психоактивних средстава- цигарета, алкохола и дроге, расте са узрастом, па је најинтензивнија међу ученицима завршног разреда средње школе.

Однос варијабле школски успех и употребе психоактивних средстава- цигарета, алкохола и дроге, испитиван је *регресионим анализама*, у којима су критеријуме чинили сумациони скорови на субскалама употребе цигарета, алкохола и дроге, Скале употребе ПАС, док је предиктор била варијабла школски успех испитаника. Сва три регресиона модела су статистички значајна. Постоји нижи до умерен ниво повезаности школског успеха и употребе цигарета ( $R=,357$ ;  $p=,009$ ), алкохола ( $R=,499$ ;  $p=,006$ ) и дроге ( $R=,638$ ;  $p=,005$ ) на адолесцентском узрасту. Варијабла школски успех има негативан бета-кофицијент, нижег до умереног интензитета, па тако добијени налази говоре о томе да са падом школског успеха, у одређеној мери расту вероватноћа и учесталост употребе све три врсте психоактивних средстава- цигарета ( $Beta=-,328$ ;  $p=,002$ ), алкохола ( $Beta=-,446$ ;  $p=,001$ ) и дроге ( $Beta=-,603$ ;  $p=,001$ ), у периоду адолесценције.

## 5. Разматрање резултата

### 5.1. Учесталост употребе цигарета код адолесцената

Учесталост употребе цигарета код адолесцената прилично је забрињавајућа. Наиме, већина адолесцената пробала је цигарете, и то чак преко три че-

твртине испитаника (75,24%). Највећи проценат адолесцената се изјаснио да понекад користи цигарете (42,72%), док је близу петине испитаника изјавило да то чини често (18,52%). 13,98% испитаника користи цигарете веома често, што је податак од нарочите важности. Када се узму у обзир утицај ризичних понашања на правилан развој у адолесценцији и све значајне последице које употреба цигарета оставља на психофизичко здравље младих у овој осетливој фази развоја, постаје очигледно са коликим степеном одговорности треба приступити овом проблему (Капор-Стануловић, 1988; Мандић-Гајић, 2008; Perez-Stable и Fuentes-Afflick, 1998; Вујовић, 1999).

Приликом поређења добијених резултата са налазима других студија које су се бавиле учесатлошћу употребе цигарета у адолесцентској популацији, треба имати у виду различите методологије које су коришћене у овим истраживањима, као и варијације у величинама одабраних узорака испитаника.

Резултати добијени овим истраживањем одговарају налазима велике европске ЕСПАД- студије из 2007. године, којом је утврђено да је употреба цигарета учесталија међу адолесцентима централне и источне Европе (Hibell и сар., 2009), у поређењу са земљама западног дела Европе и Сједињеним Америчким Државама. Када је реч о европским адолесцентима, резултати европске ЕСПАД- студије из 2007. године говоре да је 58% ученика користило цигарете, при чему је 29% испитаника употребљавало цигарете током протеклог месеца (Hibell и сар., 2009). У већини европских земаља примећује се благо опадање или барем стагнација, тј. одржавање истог нивоа употребе цигарета међу адолесцентима.

Налази ЕСПАД студије спроведене у нашој земљи 2008. године, говоре да је близу половине ученика првог разреда средње школе пушило цигарете (46,0%), док сваки пети ученик првог разреда средње школе у Србији тренутно пуши (21,0%). У последњих месец дана, свакодневно је пушило 13,9% ученика. ЕСПАД- студија упућује на то да је пушење код младих у нашој земљи смањено за око 8,9% у поређењу са налазима из 2005. године (Косић и сар., 2009; Манзони и сар., 2005).

Налази америчке МТФ студије из 2007. године показују да је близу половине америчких адолесцената 12. разреда пробало цигарете (46%), а да су око четвртине ученика тренутно пушачи (22%) (Johnston и сар., 2008). Постотак ученика који су пушили током претходног месеца, од 1996/97. године у Америци бележи континуирано опадање, све до данас.

Поређењем наведених резултата ЕСПАД- студија у европским земљама и код нас (Hibell и сар., 2009; Косић и сар., 2009), и америчке МТФ- студије (Johnston и сар., 2008), са налазима добијеним овим истарживањем, може се извести закључак да је међу нашим адолесцентима употреба цигарета знатно

учесталија у односу на западне земље, као и да бележи пораст у односу на претходни период. Ипак, треба узети у обзир различите методологије ових истраживања, као и разлике у величини узорака.

Нарочиту пажњу треба посветити податку који говори о порасту употребе цигарета код адолесцената у нашој средини. Наиме, после почетног пробања, млади релативно брзо постају зависни од употребе цигарета- од почетног позитивног става према пушењу, преко експерименталне употребе цигарета у друштву вршњака, са циљем приближавања свету одраслих, па све до интензивне и учестале употребе кораци су прилично кратки (Петровић и сар., 2007). Распрострањености пушења и порасту употребе цигарета међу адолесцентима у нашој средини доприноси постојање великог броја модела у окружењу у коме адолесценти одрастају, толерисање оваквог понашања од стране друштва, па чак и подстицање путем различитих порука негативног садржаја, у којима се на директан или индиректан начин пропагира употреба цигарета, а такође, оваквом понашању на руку иде и висока доступност цигарета адолесцентима и њихова релативно ниска цена у односу на друга психоактивна средства (Капор-Стануловић, 1988; Мандић-Гајић, 2008; Петровић и сар., 2007; Вујовић, 1999). Код нас је неопходно још доста радити на развијању одговарајућих програма превенције употребе цигарета на адолесцентском узрасту, где би се поред истицања здравствених ризика, штетности и последица пушења, радило на промовисању здравих стилова живота и позитивних модела понашања.

### *5.2. Учесталост употребе алкохола код адолесцената*

Налази овог истраживања говоре да употреба алкохола на адолесцентском узрасту добија епидемиолошки карактер. Преко 90% испитаника је изјавило да конзумира алкохол у одређеном степену (90,17%). Нарочито је упозоравајућа чињеница да скоро половина испитаних адолесцената често користи ово психоактивно средство (46,88%). 11,72% адолесцената изјавило је да веома често конзумира алкохолна пића, док је око трећине испитаника саопштило да то чини повремено (31,57%). Дакле, запажа се да је употреба алкохола учесталија од употребе цигарета међу адолесцентима у нашој средини- скоро сви адолесценти су барем једном пили алкохолна пића, што је алармантан податак, нарочито када се у виду имају све оне штетне последице које овакво понашање повлачи за собом (вожња у пијаном стању, саобраћајни удеси, насилничко понашање и склоност тучама, тешкоће здравствене природе које настају услед прекомерних количина употребе алкохола итд.).

Резултати претходних епидемиолошких истраживања, спроведених у свету, али и код нас, потврђују да је алкохол најшеће коришћено психоактивно средство на адолесцентском узрасту, и да је већина адолесцената користила ово психоактивно средство (Hibell и сар., 2009; Johnston и сар., 2008; Косић и сар., 2009; YBRSS, 2005). Што се тиче података прикупљених у европским земљама, резултати ЕСПАД- студије из 2007. године показују да је између две трећине и 90% адолесцената пробало алкохол. 82% младих конзумирало је алкохол у последњих годину дана, а 61% у току претходног месеца. Чак 43% испитаника известило је о искуству испијања пет или више алкохолних пића по једној прилици током претходног месеца, а посебно је забрињавајући податак да овај образац понашања прати тренд пораста у периоду од 2003. до 2007. године. Близу половине европских ученика барем једном се интоксичирало- 39% у току протекле године, а 18% током протеклих месец дана (Hibell и сар., 2009).

Налази ЕСПАД студије спроведене код нас 2008. године, показују да је девет од десет ученика бар једном у животу попило једно или више алкохолних пића (89,1%). Три четвртине адолесцената попило је бар једно алкохолно пиће у току протекле године (78,2%), а преко половине испитаника је попило бар једно алкохолно пиће у току претходног месеца. Трећина ученика је изјавила да су последњи пут пили алкохол у току протеклих недељу дана, као и да су бар једном у току последњих месец дана попили пет и више пића задом (32%). Барем једном у животу напила се скоро половина адолесцената (42,2%). У односу на 2005. годину (Манзони и сар., 2005), према налазима ове студије, у регионалним центрима у Србији- Београду, Нишу и Новом Саду, постотак ученика који су конзумирали алкохол смањено се са 72,3% у 2005. на 53,2% у 2008. години (Косић и сар., 2009).

Студија реализована 2005. године у склопу Центра за контролу болести Сједињених Држава (YBRSS, 2005), показала је да је један од најзачајнијих проблема младих у Америци, управо употреба алкохола. Добијено је да је више од 80% адолесцената конзумирало алкохол. Преко половине ученика средње школе га конзумира редовно (50,8%), а тешке облике опијања искусило је 31% адолесцената. Налази америчке МТФ студије из 2007. године говоре да је близу три четвртине америчких адолесцената користило алкохол до краја средње школе (72%), при чему је две петине ученика 8. разреда (39%) пробало алкохол. Преко половине ученика 12. разреда (55%) и близу петине ученика 8. разреда (18%) барем једном у животу се напило (Johnston и сар., 2008). Ипак, резултати МТФ студије указују на благо смањење употребе алкохола међу америчким адолесцентима, од 1997. године.

И овде приликом поређења налаза различитих студија, треба имати у виду разлике у коришћеним методологијама и величинама одабраних узорака испитаника.

Резултати овог истраживања показују да је употреба алкохола врло распрострањена међу нашим адолесцентима, при чему наши адолесценти нешто учесталије користе алкохол од младих у западноевропским земљама и Америци. Разлог томе лежи у високој доступности алкохола адолесцентима у нашем окружењу, релативно ниској продајној цени, као и одсуства доследног спровођења законских мера, којима би се строго санкционисало овакво понашање младих, као и понашање одраслих особа које им пружају приступ алкохолу. У те мере би спадала забрана точења алкохола у угоститељским објектима и забрана продаје алкохола у продавницима за лица испод 21 године старости, као што је то случај у развијеним светским земљама. Такође, негативни социјални модели понашања који на различите начине промовишу употребу алкохола, бројни су у нашој средини, с обзиром на општи пад друштвених вредности, али и чињеницу да и наша култура у одређеној мери такво понашање толерише, одобрава, па чак и подстиче (нпр. код нас је обичај да се прославе различитих догађаја неретко обележавају уз употребу великих количина алкохола итд.). Када је реч о малобројним програмима превенције који се спроводе међу адолесцентима у нашем окружењу, они су углавном оријентисани у правцу сузбијања употребе дрога, док се врло раширена употреба алкохола и цигарета неоправдано занемарује (Капор-Стануловић, 1988; Мандић-Гајић, 2008; Петровић и сар., 2007; Вујовић, 1999).

### *5.3. Учесталост употребе илегалних психоактивних супстанци код адолесцената*

Резултати овог истраживања показују да је марихуана најчешће коришћено илегално психоактивно средство међу адолесцентима у нашој средини. Иако употреба овог психоактивног средства није у толикој мери распрострањена као употреба цигарета и алкохола код адолесцената, подаци говоре да је и ова појава прилично учестала на адолесцентском узрасту – близу четвртине испитаника известило је о већој или мањој мери употребе марихуане (23,44%). Већина младих која користи марихуану, изјавила је да то чини понекад (13,61%). 7,18% адолесцената изјавило је да често користи ово илегално психоактивно средство, док је 2,65% испитаника саопштило да веома често користи марихуану.

Друге врсте илегалних психоактивних средстава ређе се употребљавају међу адолесцентима у нашој средини. Од ових средстава, адолесценти најче-

шће користе амфетамине и седативе без лекарског рецепта (11,72%), затим следи ектсази (6,99%), па средства која се инхалирају (3,96%). Најмање су употреби ЛСД и други халуциногени, које је користило 2,46% испитаника, као и крек, кокаин и хероин (3,40%). Ови налази никако не смеју бити занемарени, јер говоре о приличном степену употребе различитих илегалних психоактивних супстанци међу младима у нашем окружењу.

Резултати европске ЕСПАД студије из 2007. године говоре да је 40% адолесцената, од чега 23% младића и 17% девојака, користило дрогу, с тим што је забележена нешто нижа стопа употребе у нордијским и државама источне Европе. И у европским земљама, марихуана представља најчешће коришћено илегално психоактивно средство- 19% младих у Европи користило је марихуану, а око 7% испитаника пробало је неку другу дрогу или више њих. На другом месту по учесталости употребе међу европским адолесцентима, налазе се екстази, кокаин и амфетамини, које је користило 3% испитаника, док су на трећем месту ЛСД, крек и хериоин, које је пробало 1-2% младих. Употреба марихуане бележи пад од 2003. године у већини земаља Европе- током петходне године њу је користило 14% адолесцената. Учесталост коришћења седатива веома варира од државе до државе, па се тако она креће од 0-2% (Русија, Велика Британија, Аустрија), па све до 15% (Француска, Монако, Пољска, Литванија). Фреквенција употребе инхалаторних средстава креће се од 3 до 16% у појединим земљама (Словенија, Малта, Кипар). О комбиновању алкохола са таблетама известило је 6% испитаника (Hibell и сар. 2009).

Године 2003. у осам земаља Европе спроведена је ЕСПАД студија на старијој групи адолесцената, који су у просеку имали 17,8 година (17-годишњаци и 18-годишњаци). И у овој узрасној групи доминира употреба марихуане, при чему је највиша стопа употребе марихуане регистрована у Француској- чак 59% и Италији- 43%. Око 5% адолесцената је употребљавало амфетамине, 4%- екстази, а 3% ЛСД (Andersson и сар., 2007).

ЕСПАД студија организована 2008. године у нашој земљи, говори да је 15,1% ученика првог разреда средње школе у Србији употребљавало неко од илегалних психоактивних средстава. Међу ученицима првог разреда, марихуану користило њих 6,7%, а у последњих месец дана 2,3% ученика, што говори о почецима редовније употребе. 11,9% адолесцената, односно сваки десети ученик првог разреда средње школе је користио неко друго психоактивно средство- 7,6% младих је употребљавало седативе без лекарског рецепта, 2,9% ученика је користило инхалаторна средства, 2,7% комбиновало је алкохол са пилулама, док је 1,6% ученика употребљавало екстази (Косић и сар.).

Иначе, забележен је благи пад употребе марихуане међу адолесцентима из регионалних центара у Србији- Београд, Ниш и Нови Сад. Тако је 2005. године 12,9% ученика из ових градова навело да је бар једном пробало марихуану (Манзони и сар., 2005), док постотак ученика у овим градовима који су марихуану бар једном користили, у истраживању из 2008. године износи 7,3% (Косић и сар., 2009).

У прилично малобројним истраживањима употребе илегалних психоактивних средстава на адолесцентском узрасту, спроведеним код нас, добијени су слични резултати (Павловић и Јаковљевић, 2008; Радовановић и сар., 2008; Рончевић и сар., 2001; Вучковић, 2001). Завод за здравствену заштиту студената Универзитета у Београду у току 2000. године је организовао студију у којој су учествовали млади из целе Србије. Ово истраживање је показало да је око 10% ученика између 13 и 15 година пробало неку од дрога. У највећем броју случајева, то је марихуана (5%), затим следе хашиш и кокаин, комбинација више психоактивних средстава (1%) и друга илегална средства (1,2%) (Драгишић-Лабаш и Милић, 2006). Пилот-истраживање о употреби психоактивних средстава међу младима у шест градова у Србији, из 2002. године, показало је да је марихуану пробало око 9% адолесцената, комбинацију алкохола са таблетама за спавање и смирење- око 15% испитаника, хероин- 0,7%, екстази- 0,6%, а кокаин 0,4% испитаника (Димитријевић и сар., 2002, према Драгишић-Лабаш и Милић, 2006).

Налази америчке МТФ студије говоре да, упркос благом тренду опадања од 1997. године, и даље велики број америчких адолесцената употребљава илегалне психоактивне супстанце. Тако је 19% адолесцената 8. разреда (13-14 година), 36% адолесцената 10. разреда (15-16 година) и 47% адолесцената 12. разреда (17-18 година) употребљавало неку од дрога. Ови подаци показују да је скоро половина адолесцената у Сједињеним Државама до краја средње школе имало искуства са илегалним психоактивним супстанцама. Марихуана се најчешће користи и међу америчким адолесцентима. Резултати МТФ- студије за 2007. годину кажу да је марихуану те године употребљавало 10,3% адолесцената 8. разреда средње школе, 24,6% адолесцената 10. разреда и 31,7% адолесцената 12 разреда. Друге врсте законски санкционисаних психоактивних супстанци ређе су у употреби. Порасла је употреба екстазија (4,1%) и инхалаторних средстава, која је употребљавала скоро трећина адолесцената- 28% (13 и 14 година) (Johnston и сар., 2008). Студија спроведена 2005. године од стране Центра за контролу болести Сједињених држава (YBRSS, 2005), говори да 38% мадих Американаца употребљава марихуану,

халуциногене и друга средства употребљавало је 8,5% адолесцената, кокаин је пробало 7,6%, а хероин- 2,4% испитаника.

Компарација налаза о употреби илегалних психоактивних средстава добијених овим истраживањем, са налазима прикупљеним кроз претходна истраживања организована код нас и у свету, показује да је учесталост употребе илегалних психоактивних супстанци нижа у нашој земљи, у поређењу са САД и појединим европским државама. Ипак, забрињава податак да она постепено расте и у нашој средини, јер се запажа да све више адолесцената има искуства са илегалним психоактивним супстанцама. Оваквом стању доприносе опште промене у друштву- постепено слабљење социјалне контроле, све већа доступност психоактивних супстанци младима у нашој средини и њихова релативно ниска цена, постојање негативних модела понашања и пад традиционалних вредности (Јеротић, 2006; Шолаја, 2007; Вујовић, 1999). И у нашој земљи и на светском нивоу, марихуана је најчешће употребљавано законски санкционисано психоактивно средство код адолесцената. Приликом извођења закључака треба свакако, имати у виду различите методологије и стандарде примењене у студијама испитивања употребе илегалних психоактивних супстанци на адолесцентском узрасту, као и карактеристике узорака укључених у истраживање- пре свега, њихову величину и узраст испитаника. Узевши у обзир све последице које оставља употреба дрога на развојном стадијуму адолесценције, очигледно постаје колико је неопходан развој и спровођење одговарајућих програма превенције.

#### *5.4. Социо-демографске карактеристике и употреба психоактивних супстанци*

Од социо-демографских фактора, са употребом психоактивних супстанци код адолесцената, показали су се повезаним- пол, узраст и школски успех испитаника. Нешто чешћа употреба алкохола и илегалних психоактивних средстава међу младићима може бити последица одлика културе, која овакво понашање више одобрава код особа мушког пола, а оно се понекад сматра чак и пожељним. Поред тога, опште је познато да су младићи на адолесцентском узрасту склонији бунтовничком понашању, ризичним активностима и кршењу правила која постављају одрасли (Hibell и сар., 2009; Jessor и Jessor, 1977; Капор-Стануловић, 1988; Косић и сар., 2009).

Адолесценти неретко прибегавају ризичним понашањима, па и употреби психоактивних супстанци, као начину реаговања на слаб школски успех. То им пак пружа једино краткотрајан осећај сигурности, стварајући додатне тешкоће на школском плану (Barnes и сар., 2009; Jones и Rossiter, 2009), а слаб

успех у школи и употреба психоактивних супстанци у адолесценцији могу имати заједничку основу која произилази из склоности младих ка бунтовништву и супротстављању захтевима одраслих (Jessor и сар., 1991; Jessor и Jessor, 1977). Употреба цигарета, алкохола и илегалних психоактивних средстава постепено расте током адолесценције, заједно са јављањем нових изазова и ризика. Старији адолесценти оваквим понашањем настоје да барем симболичким путем уђу у свет одраслих (Jessor & Jessor, 1977; Johnston и сар., 2008; Капор-Стануловић, 1988; Мандић-Гајић, 2008).

### Закључак

Приказани резултати овог истраживања говоре да је употреба све три категорије психоактивних средстава- цигарета, алкохола и илегалних психоактивних супстанци, врло учестала код адолесцената у нашој средини, а разлоге томе треба тражити првенствено у чиниоцима друштвеног контекста. Неминовно је интензивирање превентивних активности, са циљем спречавања ширења ризичних понашања ове врсте код младих адолесцентског узраста, као и озбиљних компликација до којих оваква понашања доводе. Најчешће коришћено психоактивно средство међу нашим адолесцентима је алкохол-користили су га скоро сви испитаници. Затим следи употреба цигарета- преко три четвртине младих је пушило цигарете, док је од илегалних средстава, најчешће коришћена марихуана- њу је користила скоро четвртина адолесцената. И друга психоактивна средства су у употреби код наших адолесцената, али у нижој мери. Поређење добијених резултата са налазима студија спроведених током последњих година у другим европским земљама и на америчком континенту, указује на то да знатно мањи број адолесцената у нашој средини користи дроге, али и да већи број наших адолесцената конзумира алкохол, што треба узети у обзир код планирања програма превенције, у којима се ова проблематика ретко ставља у први план.

## ЛИТЕРАТУРА:

- Adeyemo, D.A. (2007). Interpersonal factors as correlates of alcohol use among secondary school adolescents in Oyo State, Nigeria. *Anthropologist* 9(4): 321-326.
- Allen, M., Donohue, W.A., Griffin, A., Ryan, D. & Turner, M.M. (2003). Comparing the influence of parents and peers on the first choice to use drugs. *Criminal Justice and Behavior* 30: 163-186.
- Andersson, B., Hibell, B., Beck, F., Choquet, M., Kokkevi, A., Fotiou, A., Molinaro, S., Nociar, A., Sieroslawski, J. & Trapencieris, M. (2007). *Alcohol and drug use among European 17-18 year old students- data from the ESPAD Project*. Stockholm: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN) and the Pompidou Group at the Council of Europe.
- Barnes, G.E., Mitic, W., Leadbeater, B. & Dhami, M.K. (2009). Risk and protective factors for adolescent substance use and mental health symptoms. *Canadian Journal of Community Mental Health* 28(1): 1-15.
- De Young, C.G., Seguin, J.R., Peterson, J.B. & Tremblay, R.E. (2008). Externalizing behavior and the higher order factors of the Big Five. *Journal of Abnormal Psychology* 117(4): 947-953.
- Dragišić-Labaš, S., Milić, M. (2006). *Bolesti zavisnosti kao bolesti društva, porodice i pojedinca- kritika nečinjenja*. Beograd: Institut za neuropsihijatrijske bolesti "Dr Laza Lazarević".
- Epstein, J.A., Botvin, G.J. & Doyle, M. (2009). Gender-specific effects of social influences and competence on lifetime poly-drug use among inner-city adolescents. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse* 18(3): 243-256.
- Hibell, B., Guttormsson, U., Ahlström, S., Balakireva, O., Bjarnason, T., Kokkevi, A. & Kraus, L. (2009). *The 2007 ESPAD Report – substance use among students in 35 European countries*. Stockholm: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN).
- Horton, E.G. & Gil, A. (2008). Longitudinal effects of family factors on alcohol use among African American and white Non-Hispanic males during middle school. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse* 17(4): 57-73.
- Jerotić, V. (2006). *Ličnost narkomana*. Beograd: Ars Libri, Neven.
- Jessor, R., Donovan, J.E. & Costa, F.M. (1991). *Beyond adolescence – problem behavior and young adult development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jessor, R. & Jessor, S. (1977). *Problem behavior and psychosocial development – a longitudinal study of youth*. New York: Academic Press.
- Johnston, L.D., O'Malley, P.M., Bachman, J.G. & Schulenberg, J.E. (2008). *Monitoring the Future national results on adolescent drug use – overview of key findings, 2007* (NIH Publication No. 08-6418). Bethesda, MD: National Institute on Drug Abuse.

- Jones, S.C. & Rossiter, J.R. (2009). Social and religious factors in adolescents' drug use. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse* 18(1): 85-92.
- Kosić, D., Đurković, D., Ilić, D., Brandić, I., Kilibarda, B. i Stojšić, D. (2009). *Evropska agencija za kontrolu droga i bolesti zavisnosti (EMCDDA): Srbija – Pregled za zemlju 2009 (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction: Serbia – Country overview 2009)*. Luksemburg: Publications Office of the European Union.
- Lewin, K. (1951). *Field theory in social science - selected theoretical papers*. New York: Harper & Row.
- Malow-Iroff, M.S. (2006). Cross-sex best friendship influences on early adolescent cigarette and alcohol expectancies and use. *Journal of Psychology* 140(3): 209-227.
- Mandić-Gajić, G. (2008). Psihoaktivne supstancije i mladi – da li smo svesni stvarne opasnosti? *Vojnosanitetski pregled* 65(6): 421-423.
- Manzoni, M.J., Bjegović, V., Janković-Čirić, S. i Prepeliczay, S. (2005). *Projekat školske ankete o upotrebi alkohola i drugih droga među mladima u Srbiji 2005 (School survey project on use of alcohol and other drugs among youth in Serbia 2005)*. Beograd: Ministarstvo zdravlja Republike Srbije.
- Marić, M. (2011). *Činioci upotrebe psihoaktivnih supstanci u adolescenciji*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Pavlović, Z. i Jakovljević, B. (2008). Učestalost i faktori rizika od upotrebe psihoaktivnih supstancija kod mladih. *Vojnosanitetski pregled* 65(6): 441-448.
- Perez-Stable, E.J. & Fuentes-Afflick, E. (1998). Role of clinicians in cigarette smoking prevention. *Western Journal of Medicine* 169(1): 23-29.
- Петровић, Ј., Мићић, И. и Зотовић, М. (2007). Форме и учесталост ризичних понашања код студенткиња новосадског универзитета. *Педагошка стварност* (9-10): 875-891.
- Radovanović, S., Milić, Č., Kocić, S. i Milovanović, N. (2008). Učestalost korišćenja psihoaktivnih supstanci kod srednjoškolske omladine Kragujevca. *Medicinski časopis* (1): 30-33.
- Rončević, N., Stojadinović, A., Radovanov, D. i Marinković, L. (2001). Zdravlje adolescenata i rizično ponašanje. *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke* 21(8): 110-111.
- Vučković, N. (2001). *Marihuana – od zabave do bolesti*. Novi Sad: Izvršni odbor Skupštine grada Novog Sada, Odbor za prevenciju narkomanije i ostalih bolesti zavisnosti.
- Šolaja, D. (2007). *Droga i mladi*. Ruma: Srpska knjiga.
- Vujović, M. (1999). *Bolesti zavisnosti kod dece i omladine*. Novi Sad: Lito Studio.
- Walton, K.E. & Roberts, B.W. (2004). On the relationship between substance use and personality traits- abstainers not maladjusted. *Journal of Research in Personality* 38: 515-535.
- Youth Risk Behavior Surveillance (2005). <[www.cdc.gov/yrbs/-17k](http://www.cdc.gov/yrbs/-17k)> jун 2011.

**Mia Marić**  
University of Novi Sad  
Faculty of Education Sombor

*Summary*

## FREQUENCY OF THE PSYCHOACTIVE SUBSTANCE USE IN ADOLESCENCE

*Adolescence is the stage of greatest risk for the initiation of the use of psychoactive substances- cigarettes, alcohol and illegal psychoactive substances. Today, the use of psychoactive substances is more widespread in the adolescent population, and this valid especially for countries in the transition, in which this phenomenon is taking epidemic proportions. In this sense, the main goal of this research is examining the prevalence of using three groups of psychoactive substances- cigarettes, alcohol and illegal psychoactive substances among adolescents in our community, as well as determining the relationship of such behavior with the relevant socio-demographic characteristics. Most theoretical models dealing with this kind of problems hold the position in which the use of psychoactive substances has a complex nature in adolescence, and that its occurrence depends on many factors, which belong to the social context, and individual area. The study sample belongs to the general population of adolescents- it consist of 529 high school students. Data were collected through the use of Scale of using PAS, constructed for this research. The results show a high frequency of using cigarettes, alcohol and marijuana among adolescents, and alcohol showed as the most frequent risk behavior of youth in our community. The possibility of applying the findings reflected in the design of appropriate prevention programs expanding the use of psychoactive substances in adolescence.*

*Key words: adolescence, psychoactive substances, cigarettes, alcohol, prevention*